

KUR'AN'DA VELİ KAVRAMI

İmdat BALKİS*

Özet

Kur'an'ın indiği asrı bilmek Kur'an kavramlarının anlaşılması için çok önemlidir. Kur'an cahiliye döneminde cari olan dil ve kültür verileri üzerine inmiştir. Kur'an'ın ilk muhatapları cahiliye dönemi Arap topluluğudur. Kur'an bugün kullanılan Arapçayla değil cahiliye döneminde kullanılan Arapçayla inmiştir. Konumuz olan Veli kavramı da cahiliye döneminde var olan sosyal sınıflardan (Hür, Köle, Mevali) birinin adı olarak kullanılıyordu. Veli kavramı, cahiliye döneminde beşeri himaye ve koruma anlamında kullanılırken, Kur'an ile beraber bu kavram ilahi himaye ve koruma anlamında kullanılmıştır. Günümüzde bu kavram çeşitli mazhariyetlere sahip, ayrıcalıklı, manevi güç sahibi mistik bir sınıf için kullanılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cahiliye, Veli, Evliya, Kur'an-ı Kerim.

THE CONCEPT OF PARENTS İN THE QUR'AN

Abcst

Knowing the century in which the Qur'an came is very important for understanding the Qur'an. The Qur'an is based on the current language and cultural data in the period of ignorance. The first interlocutors of Qur'an were the Arab community of the period of jahiliyah. The Qur'an does not come down with the Arabic used today, but with the Arabic used in the period of ignorance. The concept of Veli, which is our subject, was also used as the name of one of the social classes (free, slave, Mevali) that existed during the period of ignorance. This concept was used in the sense of protection and protection of the humanities during the Veli jahiliye period, together with the Qur'an, in the sense of divine protection and protection. Today, this concept is used for a class of mystics who have various advantages, are privileged, have spiritual power.

Key words: Jahiliye, Veli, Evliya, Quran.

I. Giriş

Kur'an'ın indiği ortamla ilgili yapılacak her isabetli araştırmanın Kur'an'ın doğru anlaşılmasına katkı sağlayacağı muhakkaktır. İlahi vahyin indiği çağın değer yargılarını, inanç, adet, gelenek, kültür, sosyal ve siyasal işleyişini, dil ve anlam dünyasını hesaba katmaksızın Kur'an kavramlarını doğru anlamak mümkün değildir. Kur'an'ın inzal edildiği çağdan soyutlanmış bir şekilde indiği iddia edilemez. Kur'an'ın indiği asrı yani cahiliye dönemi olarak isimlendirilen çağı ve öncesini bilmek Kur'an'ın anlaşılması için çok önemlidir. Kur'an bu asırda cari olan dil ve kültür verileri üzerine inmiştir. Kur'an'ın ilk muhatapları cahiliye dönemi Arap topluluğu müntesipleridir. Kur'an Mekke ve Medine toplumunun realitesine inmiştir. Peygamber ile muhatapları arasında cereyan eden tevhit-şirk mücadelesine an be an müdahil olan bir metinden söz edilmektedir. Bu metnin muhatap kitlenin anlam dünyasını görmezden geldiği, vahyin indiği toplumun dil dünyasını önemsemediği, cahiliye toplumuna üst perdeden baktığı ve ayakları yere basmayan bir edayla onlarla iletişim kurduğu iddia edilemez. Nitekim birçok ayet de Kur'an'ın ve diğer ilahi kitapların indikleri çağın dil ve anlam dünyasını muhatap aldığını ortaya koymaktadır. "Eğer biz onu yabancı dilde okunan bir kitap olarak indirseydik mutlaka şöyle diyeceklerdi: "Ayetlerinin açık seçik anlaşılır olması gerekmez miydi? Bir Araba yabancı dilden bir kitap, öyle mi?"¹ "Muhataplarına hakikatleri iyice açıklasınlar diye, Biz her peygamberi, kendi kavminin lisanı ile gönderdik."² Kur'ân-ı Kerîm'in ilk muhatapları Araplar olduğu için onun Arap diliyle indirilmesi de doğaldır. Eğer başka bir dilde indirilseydi ayette belirtilen itirazı öne sürenler haklı olacaklardı. Kur'an, manalarının anlaşılması ve hükümlerinin yerine getirilmesi için indirilmiştir.³

Kur'an'ın inzal çağında Mekke'de devam eden hayatın bütün incelikleriyle araştırılması, bilinmesi, Kur'an'ın muhataplarını bilmek ve anlamak onu anlamaya

---

* İğdır Üniversitesi Doktora Öğrencisi.

¹ Fussilet, 41/44.

² İbrahim, 14/4.

³ Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadettin Gümüş, Kur'an Yolu Tefsiri, DİB Yayınları, C. 4 Ankara 2012, s. 718-719.

büyük katkılar sağlayacaktır. Bu bağlamda tabiri caizse kalkıp o çağa gitmek ve o çağın insanının atasözlerinden, deyimlerinden, sözcüklere verdikleri anlamlardan haberdar olmak, çölün olanaklarını, çağın mantalitesini fehmetmek Kur'an'ı fehmetmemize büyük katkılar sağlayacaktır. Mekke'nin sosyal dokusunu bilmek, şiir ve ahlakından haberdar olmak, o günün anlayışını ve Kur'an'ın mezkûr çağın çarpık anlayışına nasıl müdahale ettiğini anlamaya katkı sunacaktır. Elbette kalkıp o çağa gitmemiz mümkün değildir. O halde yapılacak şey o çağın kültürünü, siyasi ve sosyal durumunu araştırmak, dilini ve dilin öğeleri olan sözcükleri, atasözleri, özdeyişleri incelemek ve Kur'an kavramlarını o çağın anlam dünyasına uygun bir şekilde anlamaya çalışmak olmalıdır. Nitekim Şatibi de haklı olarak: "Kur'an'ı anlamak için gerekli ilimlerden biri de, Kur'an'ın indiği sırada mevcut bulunan söz, fiil ve hareket tarzlarıyla ilgili Arap adetlerini bilmektir. Özel bir nüzul sebebi yoksa Kur'an ilmine dalmak isteyen kimse için bu bilginin olması zaruridir. Aksi takdirde, kişi içinden çıkılması imkânsız olan problem ve çıkmazların içerisine düşer.⁴ Demektedir.

Kur'an'ı bu gün cari olarak kullanılan Arapçayla anlamak ve anlamlandırmak eksik ve yavan olacaktır. Zira dil canlı bir organizmadır ve zamanın değişmesiyle değişik manalara evrilebilmektedir. Cahiliye döneminde siyasi ve sosyal yapı için kullanılan kavramlar iyi anlaşılmalıdır. Çünkü cahiliye döneminde himaye ve dayanışmanın nasıl olduğunu bilmek konumuz olan veli/evliya kavramlarının anlaşılması için önemlidir. Veli/Evliya, Uhuvvet, Civar, Hilf, İlaf gibi kavramların cahiliye döneminde ne gibi sosyal fonksiyonlara sahip olduğunu araştırmadan bu kavramların Kur'an'ı mana ve maksatlarını anlamak mümkün olmayacaktır. Kur'an'ı bir kavram olan veli/evliya kavramının günümüzde uğradığı anlam kaymasının ana sebebi bu kavramın, yerinden/kökünden ve mahallinden koparılıp apayrı bir ortamda alakasız manalarda isti'mal edilmesidir. *Bir insanla yapılan koruma sözleşmesi*⁵ ile ilgili bir terim olan veli kavramı, zamanla dini üst bir sınıf, özel imtiyaz ve yeteneklere sahibi bir zümre, ideolojik, skolâstik bir kavrama dönüşebilmektedir. Bu çalışmada,

⁴ Ebu İshak Eş-Şatibi, *El-Muvafakat*, Çev. Mehmet Erdoğan, İz Yayıncılık, C. 3, İstanbul 1990.s. 392

⁵ Ignace Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, Çev. Azmi Yüksel, Rahmi Er, İmaj Yayınları, Ankara 1993, s. 11.

önce Kur'an'ın indiği çağın siyasi ve sosyal yapısı incelenecek daha sonra veli/evliya kavramı ve bu kavramla anlam ilişkisi bulunan Uhuvvet, Civar, Hilf, İlaf gibi kavramların bu çağda nasıl kullanıldığına bakılacaktır.

II. Kur'an'ın İndiği Çağın Siyasi ve Sosyal Yapısı

Cahiliye dönemi, devlet otoritesinin olmadığı bir çağdır. Hicaz'da çevre bölgelerde olduğu gibi bir emir veya hükümdar mevcut değildi. Elbette halkın tanıdığı bir genel başkan vardı fakat başkanların, yönettikleri topluluk üzerinde kesin bir otoriteleri yoktu. Kabileler ve klanlar, şahsi meziyetlerinden ve zenginliklerinden dolayı kendiliklerinden bazı kimseleri başkan tanıyorlardı. Çoğu zaman babadan oğula geçen bu başkanlığın, her defa ayrı bir sınama ile yeniden kazanılması lazımdı. Genel toplantılarda ve konuşmalarda her ne kadar herkesten ziyade bu başkanlar dinleniyorsa da bunların özel bir imtiyazları yoktu. Bununla beraber bunların sorumlulukları çok ağırdı. Herkes onların, savaşlarda, kavgalarda hayatlarını, barışta zenginliklerini ortaya atmalarını beklerdi.⁶

Hicaz bölgesinin en önemli şehirleri Mekke, Medine ve Taif'tir. Mekke hem dini hem de ticari bir merkezdir. Burada bulunan Kâbe Hz. İbrahim'den bu yana buraya dini bir merkez olma hüviyeti kazandırmıştır. Yemen'den başlayıp Akabe Körfezi'ne ulaşan ticaret yolu, Mekke ve Medine'den geçerek Akdeniz limanlarına bağlanmaktaydı. Mekke'nin çevresinde ticaret panayırları kuruluyordu. Tarih boyunca çok devletlerin Hicaza hâkim olma teşebbüsleri hep sonuçsuz kalmıştır. Bunda arazinin dağlık, yolların dar, bölgeye asker sevkياتının zor olması ve bölgenin ekonomik olarak yabancıların iştahını kabartacak kadar zenginliğe sahip olmaması etkili olmuştur. Bu durum Hicaz halkının hürriyet içinde yaşamasına, nesep ve dilinin yabancı unsurlardan korunmasına sebep olmuştur.⁷ Kur'an'ın indiği çağda Mekke'ye Kureyş kabilesi egemendir. Kureyş kabilesi el- Bitah vez-Zevahir olmak üzere iki kısma ayrılıyordu. El- Bith İslam'ın doğuşunda şu kabilelerden oluşuyordu: Haşim,

⁶ Neş'et Çağlatay, *İslamdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1957, s. 87.

⁷ İbrahim Sarıçam, *Hiz. Muhammad ve Evrensel Mesajı*, DİB Yayınları, Ankara 2007, s. 27-28.

Ümeyye, Nevfel, Muttalib, Zühre, Abdüddar, Esed, Teym, Mahzün, Adi ve Sehm.⁸ Mekke'nin idaresi için belirlenen başlıca on iki görev kabileler arasında taksim edilmişti. Aşiretler arasında kimi zaman otuz- kırk yıl süren (ör: Ficar) savaşlar oluyordu. Kabileler birbirleriyle Hilf/Ahlaf denilen çeşitli ittifaklar da kuruyorlardı.⁹ Bu çağ asabiyetin egemen olduğu, insanların akrabalarının çokluğuyla övündüğü, tekasurun (çoklukla övünme) kabirlerdeki ölüleri sayamaya sevk edecek kadar¹⁰ ifrat bir durum arz ettiği bir çağdır. Hicaz bölgesi cahiliye döneminde; çöl şartlarının egemen olduğu, ticaretle meşguliyet, deve sırtında devam eden ekonomik yapı, kervancılık, eşkıyalarla dolu yollar, çok küçük nedenlerle çıkan savaşlar, kan dökmeye övünme gibi cahili ahlakların egemen olduğu bir dönemdir. Cahiliye kavramı Cehl kökünden türetilmiştir. Cahiliye kelimesi şekil bakımından ism-i mensub veya yapma-mec'hul mastardır. İsm-i mensub olarak "cahile ait, cahile özgü, cahilce" gibi manalara gelen cahilî ve bunun müennesi olan cahiliyye, sıfat tamlamaları içinde kullanılır. Ancak İslâm'dan önceki dönemi ifade etmek üzere Kur'an ve hadislerde, diğer İslam literatüründe yaygın olarak kullanıldığı şekliyle cahiliye, cahil kelimesine -iyyet ekinin ilavesiyle elde edilen yapma bir mastardır. Bu durumda tek başına veya isim tamlaması içinde kullanılabilir.¹¹ İslam döneminde ortaya çıkmış bir terim olan cahiliye kavramı, gerek Kur'an-ı Kerim'de gerekse hadislerde Araplar'ın İslam'dan önceki inanç, tutum ve davranışlarını İslami devirdekenden ayırt etmek için kullanılmıştır. Bu sebeple genellikle Araplar'ın İslam'dan önceki dönemine "Cahiliye" veya "Cahiliye çağı" (asrül-cahiliyye), o dönemde yaşayan şairlere de "Cahiliye şairleri" (şuaraü'l-cahiliyye) denilir.¹² Goldzihr: "İslam'dan önceki Arap tarihine cahiliye denilmesinin temel sebebi olarak onların, az gelişmiş ruhi ve ahlaki yaşamlarını/barbarlıklarını gösterir."¹³ Bu durumda cahiliye bilgisizlikle ilintili olmaktan çok bir karakter ve sosyal ahlakı belirtmek için kullanılan

⁸ Sarıçam, a, g, e, s. 29.

⁹ Sarıçam, a, g, e, s. 31.

¹⁰ Tekasür, 102/2.

¹¹ Mustafa Fayda, "Cahiliye" DİA, Diyanet Vakfı Neşriyat, İstanbul 1993, Cilt. 7, s. 17.

¹² Fayda, a,g,m, s. 17.

¹³ Goldziher, a,g,e, s. 16.

bir kavram olmaktadır. Cahiliye döneminde hicaz bölgesine egemen olan temel inanç politeizm/çoktanrıcılıktır. Putperest Arap toplumunda monoteist/tektanrıcı inancına mensup olan kimseler de vardı.¹⁴ Hanif olarak isimlendirilen bu insanlar çok yaygın ve teşkilatlı olmasalar da mensupları olan muvahhit bir topluluktu.¹⁵

Cahiliye döneminde Araplarda kabile sistemi egemendi. Bu sosyal yapıda, kabile üyelerinin birbirleriyle ve kabile dışı bireylerle olan münasebetleri farklılık arz ediyordu. Bireysel yaşam çok fazla mümkün gibi görülmemekteydi. Zira bireysellik; sürüden ayrılan koyun konumunda olmak demektir ve aç kurtlara yem olmayı beraberinde getirecek bir şeydi.¹⁶ Kabileden bir kişinin işlediği bir suçun bedelini bütün kabile öderdi. Kabilenin bir ve ya birkaç lideri olurdu. Kabile liderinin en belirgin özelliği cömertlik, cesaret ve güvenilir olmaktı. Her kabilenin yaşlı ve zenginlerinden oluşan bir meclisi vardı. Akrabalık, erkek sülalesinin kan akrabalığı esasına dayanıyordu. Cahiliye döneminde Mertlik (mürüvvet) lider olmanın en belirgin vasfıdır. Arap kabileleri arasında birlik hissi ve lidere bağlılık çok kuvvetlidir ve kabile mensupları ister zalim olsun ister mazlum olsun korunurdu.¹⁷ Liderin en belirgin vasfı olan mürüvvet Araplar'ın geleneğe dayalı kanunu ve ahlakıydı. Liderde bulunması beklenen bu vasıf; misafirperver olmayı, kabileyi korumayı, kabileyeye mensup kişinin çadırına sığınan herhangi bir kimseyi korumayı, sözünde durmayı ve kabilenin koruması altında olan kimseyi (Veli/Mevla) korumayı veya kabileden bir kişiye yapılan haksızlığın öcünü almayı gerektirmekteydi.¹⁸ Kan gütme uygulaması, birkaç kabilenin savunma veya saldırı amacıyla çoğu zaman geçici, bazen de devamlı olan bir ittifakta (Hilf/Ahlaf) birleşmelerini gerektiriyordu. Her ittifak neticesinde ateş yakmak veya kan akıtmak gibi eski ve muteber merasimler yapıldı.¹⁹

---

¹⁴ Zeki Tan, *Kur'an-ı Kerim'de Müşrik Dindarlığı*, ARK Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 103.

¹⁵ Goldziher, *a, g, e*, s. 16.

¹⁶ Ebû Dâvûd, "Salât," 46.

¹⁷ Buhari, "Mezalim", 4.

¹⁸ Goldziher, *a, g, e*, s. 11.

¹⁹ Goldziher, *a, g, e*, s. 12.

Cahiliye döneminde cari olan kavramlar zamanla anlam kaymasına uğramışlardır. Konumuz olan Veli/Mevla kavramları da anlam kaymasına maruz kalan kavramlardandır. İşlenen konunun vuzuha kavuşturulması açısından tarihi seyir içinde çeşitli kavramlarda meydana gelen anlam dönüşümüne bakmak faydalı olacaktır.

III. Kur'an Kavramlarında Anlam Kayması

Kavramlar, insanların birbirleriyle iletişime geçmeleri ve yaşamlarını sürdürmelerine yardımcı olan en temel zihinsel oluşumlardır. Çünkü insanlar, kavramlar yoluyla tanır, ayırt eder, seçer ve birleştirir. Aynı zamanda kavramlar, bilgiyi işleme ve depolama sürecinde kullanılan tüm araçların (sahneler [scripts], şemalar [schemata], anlam ağları [semantic networks] vb.) bileşeni konumundadır.²⁰ Kavramlar, ortak özellikleri paylaşan ve aynı isimle tanımlanan simgeler, olaylar ve varlıklardan oluşan bir öbektir. Dolayısıyla varlıklar, olaylar, olgular ve düşünceler benzerliklerine göre ulamlanır ve bu ulamlara kavram denir. Böylelikle kavramlar ulaşılan soyut düşünce birimleridir.²¹ Başka bir tanıma göre kavram: "Bir şeyin, bir nesnenin zihindeki ve zihne ait tasarımı; soyut düşünme faaliyetinde kullanılan ve belli bir somutluk ya da soyutluk derecesi sergileyen bir düşünce, fikir ya da ideaya denir."²²

Kavramlar insan zihninin olaylar, simgeler, varlıklar, idealar için oluşturduğu seslendirmelerdir. Toplumlarda meydana gelen şümulü sosyal ve siyasal dönüşüm ve devinimler kitlelerin kullandıkları kavramların değişmesine ve dönüşmesine sebep olagelmıştır. Mürüvvet kavramı cahiliye döneminde çok popüler bir kavramdır. İçeriğindeki kimseye minnet etmeme, cömertliği teşhir etmek gibi olumsuz çağrışımlar İslam'ın tasvip etmediği cahiliye ahlakının kalıntılarıdır. Bu sebeple Kur'an'da bu kavram pek kullanılmaz. İfrat derecesinde bir fedakârlığı temsil

²⁰ B. Ümit Bozkurt, *Kavram, Kavramsallaştırma Yaklaşımları ve Kavram Öğretimi Modelleri: Kuramsal Bir Derleme ve Sözcük Öğretimi Açısından Bir Değerlendirme*, Ankara Tömer Dil Dergisi Sayı: 169/2, 2018, s.7.

²¹ Bozkurt, *a,g,m*, s. 8.

²² Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 1999, s. 499.

etmektedir. İslam her konuda vasatı emretmiştir. Benlik ve şeref tatmini, gurur tatmini İslam'ın hedeflediği ahlak telakkisine aykırıdır. Buna karşı İslam hilm kavramını önemsemiş, bu kavram Kur'an'da hem Allah'ın, peygamberlerinin hem de Mü'min'lerin bir sıfatı olarak yer bulmuştur.²³ Yeni sosyal ve siyasal durum toplumun kullandığı bir kavrama yeni bir hüviyet kazandırabilmektedir. Mesela cahiliye döneminde kullanılan Yevm ve Saat kavramları normal gün ve zaman birimi olan saat anlamında kullanılmaktayken Kur'an bu kavramları (Yevm Din) hesap günü, kıyamet saati/anı gibi yeni anlamlar için kullanmıştır.²⁴ Aynı durum daha birçok kavram için söz konusu olmuştur. Vahyin gelişiyile vuku bulan kavramsal değişim ve dönüşüm sabit kalmamış zamanın değişimiyle beraber yeni anlamlar kazanmaya devam etmiştir. Böyle olması elbette normal bir durumdur, çünkü dilin kendini yenileme özelliği vardır. Örneğin Kefere kavramı bidayette örtmek anlamına gelen bir kullanıma sahip iken zamanla şekera'nın karşıtı gibi bir anlam kazanmıştır.²⁵ Daha sonraları kefare kavramının itikadi mezheplerin zuhuru ile imanın karşıtı gibi bir anlama evirildiği görülmektedir. Günümüzde kefare fiilinin kimi zaman bilinçsiz bir şekilde inançsızlık/tanrıtanımazlık anlamında kullanıldığına bile şahit olunmaktadır. Bir makalede alıntılanan şu cümleler kefare kavramının uğradığı tahrifin fotoğrafı mahiyetindedir. Kâfir ifadesi "*Allah'ın varlığını ve birliğini inkâr eden ateist*" veya başka bir ifade ile "*İslam dinini reddeden kimse*" şeklinde tarif edilir.²⁶ Hâlbuki kâfir ne cahiliye döneminde ne de Kur'an'da ateist anlamına gelecek şekilde kullanılmamıştır. Gerek Mekkeli müşrikler²⁷ ve gerek bölgede yaşayan Yahudi- Hıristiyan²⁸ zümreler Allah'ın varlığına inanan kimselerdi. Bölgede ateist yok denecek kadar azdır. Bu tür anlam kaymaları Kur'an'ın başka kavramların başına da gelmiştir. Veli/Evliya kavramları da

²³ Mustafa Çağrı, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Ahlak ve İnsan İlişkileri*, KURAMER Yayınları, İstanbul 2017, s. 90-91-92.

²⁴ Süleyman Ateş, *Kur'an'da Allah- İnsan*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 2009, s. 27.

²⁵ Ateş, a, g, e, s. 28-29.

²⁶ İbrahim Halil Erdoğan, *Geçmişten Günümüze Münafıkların Değişmeyen Karakteri*, Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 5 (16), 2018, s. 179.

²⁷ Ankebut, 29/61-63. (Şayet o Müşriklere, "Gökleri ve yeri yaratan, güneşi ve ayı yasalarına boyun eğdiren kimdir?" diye soracak olsan, hiç tereddütsüz "Allah'tır" derler. O halde haktan nasıl yüz çevirirler?(61) Yine onlara, "Göklerden su indirip de onunla ölü toprağa hayat veren kimdir?" diye sorsan, hiç tereddütsüz "Allah'tır" derler. (63)

²⁸ Ateş, a, g, e, s. 122-123.

cahiliye döneminden günümüze çeşitli değişimlere uğramış ve neticede kimi kesimler tarafından ayrıcalıklı, olağanüstü güç ve tasarruflara sahip, çeşitli manevi yetkilerle donatılmış, dini/mistik bir zümre için kullanılan bir kavrama dönüştürülmüştür.

IV. Veli/Evliya Kavramının Anlamı

Veli; sözlükte, aralarında başka bir şey bulunmayan bitişik şeyler anlamına gelir.²⁹ Terim olarak ise yer, bağıllık, arkadaşlık, yardım ve inanç yönünden tam bir yakınlık manası ifade eder.³⁰ Nitekim cahiliye döneminde ölen kişinin kabrinin başına bir deve bağlanarak ölüme terk edilirdi, bu deveye *beliyye* deniyordu, ortasına bir ip bağlanırdı ve bu ip "*Veliyye*" olarak isimlendirilirdi. Ölünün bu deveye binmek suretiyle haşır meydanına gideceğine inanılırdı.

Amr bin. Zeyd El-Mütemenni ölüm esnasında oğluna şöyle vasiyet ettiği rivayet edilmektedir.

Ey oğlum! Kabirde benden ayrıldığında bana iyi bir binit bırak.

Yeniden dirilme gününde haşır olunmak için.

Binip yürüyün denildiğinde ona binerim ben.

Bineceği devesine ulaşamayana gelince halk orada ya itilip kalkılır veya tökezler durur.³¹

Kimi zaman sıkıntı içindeki insanlar burada zikredilen '*beliyye*'lere benzetilmiş ve bu insanlara ipleri boynunda ölüme terk edilmiş develer anlamında "*Veliyye'leri boğazındaki beliyye'ler*" denilmiştir.³² Râgıb el-İsfahânî, arada engel olmaksızın yan yana oluşu faktörünü göz önünde bulundurarak veli kökünün "iki veya daha fazla şeyin aralarında yabancı bulunmamak şartıyla birlikte olması" manasına dikkat

²⁹ Ebü'l- Fadl Cemaluddin Muhammed İbn Manzur, *Lisanü'l-'Arab*, Vezaretü'ş- Şuuni'l-İslamiyyeti ve'l-Evkaf, Beyrut 1988, XV, 406.

³⁰ Ali Bardakoğlu, Selahaddin Polat, Hasan Şirin, Celal Kırcı, M. Kemal Atik, Ali Toksarı, *Kur'an'ı Kerim Ansiklopedisi*, Tercuman Yayınları, İstanbul 1988, s. 81. Nihat Demirkol-M. Emin Yurt, *Veli Kavramı Üzerine Semantik Açıdan Bazı Değerlendirmeler*, Uluslararası Din Bilimleri Çalıştayı, 30 Aralık 2017, Iğdır, s. 227-240.

³¹ Muhammed Eş- Şehristani, *El- Milel ve'n-Nihal*, Çev. Mustafa Öz, Litera Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 444-445.

³² Şehristani, *a, g, e*, s. 445.

çekmiş ve bu birlikteliğin mekân, hısımlık, din, sadakat, yardım ve inançta yakınlık için kullanıldığını söylemiştir.³³ Veli; İsm-i fail anlamında kullanılıncı: “Arasına isyan girmeksizin, sürekli taat eden kimse anlamına gelir ve çoğulu evliyadır.³⁴

Cahiliye döneminde insanlar genel olarak üç sınıfa ayrılmıştı, bunlar: Hürler, köleler ve mevalidir. Bu sosyal gerçeklik konumuz olan veli/evliya kavramının cahiliye dönemindeki kullanımı konusunda bizlere yardımcı olmaktadır. Mevali, esirler ile köleler arasında orta sınıfın ismidir. Genel olarak mevali, azat edilmiş köleler veya cariyelere denilirdi. Bir köle veya cariyeyi sahibi azat ederse bunlar onun ailesine mensup akrabaları mesabesinde sayılırlardı. Mevla'nın diyeti hür'ün diyetinin yarısı idi, kısıslarda da hürlerin cezasının yarısı ile cezalandırılırlardı.³⁵ Esir veya köle iken azat edilen Mevla'ya "İtk Mevla'sı" denirdi. Bazen bu itk, köle ile sahibi arasında hasıl olan bir anlaşma üzerine satış suretiyle olurdu; buna "mükatebe" denirdi. Azat eden azat edilenin, Mevla'sı olurdu. Mevlalık itk ve rahm mevlası şeklinde iki kısma ayrılıyordu.³⁶ Bu kavram cahiliye döneminde himaye ve dayanışma gibi mefhumlar içermektedir. Himaye ve dayanışma gibi uygulamaların yaygınlaşmasının ana sebebi devlet ve hukuk sisteminin olmaması, zulüm, şiddet ve savaş ortamının cari olmasıdır.³⁷ Bu sebepten mütevellit toplumda aşireti olmayan, kimsesiz, korumasız kimselerin kabilesi olan hür bir kimsenin himayesine sığınması yaşamsal bir gereklilik arz etmekteydi. Bir himaye türü olan vela sadece kölelikten azat olan kimseler için cari olan bir sosyal sistem değil, aynı zamanda çeşitli sebeplerle aşiretinden kovulmuş kimseler için de uygulanmaktaydı. “...Anlaşma yoluyla yakınlık bağı kurduğunuz kimselere de haklarını veriniz...”³⁸ Mealindeki ayet cahiliye döneminde var olan bu sosyal gurubun haklarının korunmasını öğütlemektedir. Nitekim Hanefi mezhebine mensup ulema ayetin muvalat akdiyle ilgili olduğunu kabul etmişlerdir. Ebu Hanife diğer fıkıh ulemasının aksine bu ayetin nesh edilmediğini ve bir tür miras ve tazminat

³³ Rağıp El- İsfahani, *Müfredat*, Çev. Yusuf Türker, Pınar Yayınları, İstanbul 2007, s. 1589-1590.

³⁴ Seyyit Şerif Cürcani, *Tarifat*, Arif Erkan, Bahar Yayınları, İstanbul 1997, s. 247.

³⁵ Hüseyin Algül, *İslam Tarihi*, Gonca Yayınevi, c. 1, İstanbul 1986, s. 98.

³⁶ Çağlatay, a, g, e, s. 120.

³⁷ Çağrı, a, g, e, s. 158.

³⁸ Nisa, 4/33.

akdi olan muvalatın İslam'da da devam ettiğini belirtmiştir.³⁹ Cahiliye döneminde uygulanan bu dayanışma ve koruma/himaye geleneğinde himaye eden korumasına aldığı kişi veya kişileri ne pahasına olursa olsun korurdu, kimi zaman bu uğurda canını bile feda ederdi. Aralarında bu tür bir ilişki bulunan kimselere 'veli' (çoğ. Evliya) ve 'mevla' (çoğ. Mevali) denir. Mevla sahip olma, köle, efendi, amcaoğlu, yakın akraba, arkadaş anlamlarına gelmektedir. Himaye ve dayanışma için kullanılan asabe (baba tarafından aynı soydan gelenler), hilf (kabile dayanışması) car/civar (koruma/himaye akdi) kavramları da 'mevla' kavramının kapsamında kabul edilmektedir.⁴⁰

Mevla kavramı cahiliye döneminde temelde iki tür ilişki biçimi için kullanılıyordu. Yakın akrabalar için ve anlaşmalı kimseler için. Yakın akrabalar için; 'mevle'l- vilade', 'mevle'l- asabe' ve 'mevle'n- neseb' tabirleri kullanılıyordu. Himaye şeklindeki yakınlık (hif, civar), ilişkisi için ise 'mevle'l- yemin' tabiri kullanılmaktaydı.⁴¹ Cahiliye döneminde bu şekilde kullanılan veli/evliya kavramının Kur'an'da ve Hadislerde nasıl kullanıldığı da önemlidir. Zira Kur'an ve Hadis külliyatı araştırdığımız kavramın ilk ve en önemli kaynakları olma özelliğini taşımaktadır.

V. Kur'an'ı Kerimde ve Hadislerde Veli/Evliya Kavramı

Kur'an-ı Kerim'de veli/evliya kavramı seksen yedi ayette geçmektedir. Kırk altı ayette Allah'ın insanların velisi olduğunu, iki ayette insanların Allah'ın velisi olduğu, on ayette insanlarla Şeytan arasındaki velilik, diğerlerinde ise iyi veya kötüler arasındaki velilikten bahseder. Yaklaşık olarak on yerde Allah'ın ismi olarak geçer.⁴² Cahiliye döneminde Al denilen anne baba ve çocuklardan oluşan küçük çekirdek ailelerden başlayan toplumsal yaşam, İyal, Fasile, Fahz, Batn, Ammare, ve Kabile organizasyonu şeklinde büyüyerek bu insanlar arasında yardımlaşma ve dayanışmayı

³⁹ Karaman ve diğerleri, *a, g, e*, C. II, s. 57-58.

⁴⁰ Çağrı, *a, g, e*, s. 160.

⁴¹ Çağrı, *a, g, e*, s. 163.

⁴² Mustafa Çağrı, *TDV İslam Ansiklopedisi, "Dostluk Maddesi"* Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 511.

sağlamaktaydı. Baba veli sıfatıyla anılırdı. Ailesini koruyup gözetmek, geçimlerini sağlamak hayatlarının tümünden sorumlu olan kişiydi. Baba öldüğü zaman çocukları ve ailenin diğer bireyleri amca, dede, kardeş gibi, en yakın rahim akrabaları tarafından himaye altına alınmaktaydı. Yetim kalanların tüm geçimleri ve korunmaları bu aile bireylerince sağlanmaktaydı.⁴³ Kur'an bu bağlamda: "...Bir kimse zulmen öldürülürse onun velisine yetki verdik..."⁴⁴ "... Eğer üzerinde hak olan (borçlu), düşük akıllı ya da zaaf sahibi veya kendisi yazmaya güç yetiremeyecekse, velisi dosdoğru yazdırsın..."⁴⁵ "...Onları velilerinin izniyle nikâhlayın..."⁴⁶ Denilmek suretiyle veli, ailenin sorunlarını üstlenen, zaaf sahibi kimselerine karşı sorumlu davranması gereken kişi olarak tasvir edilmektedir. Bu bağlamda Hz. Zekeriya'nın: "... Katından bana bir veli (oğul) ver..."⁴⁷ diye dua ettiği de aktarılmaktadır. Mezkûr ayetlerde veli kavramı Cahiliye dönemindeki kullanımına uygun olarak evlat, ailenin koruyucusu, hamisi, yöneticisi, ileri geleni, baba anlamında kullanılmıştır.

Kur'an'ı Kerim'de elli'ye yakın ayette Allah'ın mü'minlerin velisi olduğuna vurgu yapılmaktadır. Veli, aynı zamanda Allah'ın esmasından kabul edilmektedir. Zira asıl sahip, koruyan, sığınılacak merci, yardımcı, himaye eden Allah'tır. "...Allah, iman edenlerin velisidir. Onları karanlıklardan nura çıkarır..."⁴⁸ De ki: "Gökleri ve yeri yoktan var eden, yediren ama yedirilmeyen, Allah'tan başkasını mı veli edineceğim?"⁴⁹ Ayetleri buna birer örnektir. Kur'an'ı Kerim'de "Mü'min erkeklerle mü'min kadınlar birbirlerinin velileridirler."⁵⁰ "Mü'minler mü'minleri bırakıp kâfirleri veli edinmesinler."⁵¹ Ayetleri mü'minleri lokal (mü'minler arası) bir yardımlaşma ve himayeye teşvik etmektedir.

---

⁴³ Feyzi Zülaloğlu, *Yolumuzu Aydınlatan Kur'an'ı Kavramlar*, Ekin Yayınları, İstanbul 2010, s. 775.

⁴⁴ İsra, 17/33.

⁴⁵ Bakara, 2/282.

⁴⁶ Nisa, 4/24.

⁴⁷ Meryem, 19/5.

⁴⁸ Bakara, 2/157.

⁴⁹ En'am, 6/14.

⁵⁰ Tevbe, 9/71

⁵¹ Ali İmran, 3/28.

Hadisi şeriflerde veli kavramı himaye etmek, korumak, sahip olmak anlamında kullanılmaktadır. Sahih'i Buhari'den seçilen birkaç hadis ile konunun hadislerde nasıl kullanıldığı örneklendirilecektir. "Bir toplumun (mevla) himaye ettiği azatlı kölesi kendilerinden sayılır."⁵² "Babamın (Müslüman olmayan) soydaşları benim evliyam değildir. Benim evliyam sadece Allah ve mü'minlerin salihleridir."⁵³ "Sizden birisi kölesine hitaben rabbine yemek ver, rabbine abdest aldır, rabbine su ver demesin. Köle de sahibine seyidim, mevlam demesin çünkü seyit mevla Allah'tır..."⁵⁴ Sahihi Buhari'den seçilen şu son hadis konuyu özetler mahiyettedir: "Berire efendisiyle yaptığı mükatebe ücretini ödemedi yardım etmesi için Hz. Aişe'ye (r.a) gelmiş, bu sırada mükatebe/anlaşma ücretinden henüz bir şey ödemişti. Hz. Aişe (r.a) ona 'git efendilerine söyle, Vela hakkı benim olmak üzere anlaşma ücretini benim vermeme kabul ederlerse yapayım' dedi. Berire efendilerine bunu söyledi. Onlar kabul etmediler ve 'Vela hakkın bize ait olmak üzere sana yardım edecekse yapsın' dediler. Hz. Aişe (r.a) bunu Resulallah'a (sav) bildirdi. Resulallah (sav) Hz. Aişe'ye 'onu satın al ve azat et, vela sadece azat edene aittir.' Buyurdu..."⁵⁵

Cahiliye döneminde köle efendi ilişkisini anlatan bir kavram olan veli/evliya kavramı, insanları kullara kul ve köle olmaktan azat etmek için gönderilen Kur'an'ı Kerimde Allah-insan ilişkisi için kullanılmıştır. Hadis-i Şeriflerde mevla kavramın köle sahipleri için kullanılması men edilmiştir. Zira gerçek Mevla Allah'tır vurgusu; putperest, insanları hür ve köle diye sınıflara ayıran bir toplum için çok yerinde ve değerli bir vurgudur. İnsanları bir tarağın dişleri gibi eşitleyen bir peygamberin bu konuda da hassas olması kaçınılmazdır.

İslam dini zamanla değişik coğrafyalara yayılacak ve gittiği toplumların kültür, inanç, felsefe ve hayat tasavvurlarından etkilenecektir. İslam'ın ana merkezi olan Hicazdan uzaklaştıkça Kur'an kavramları da farklı mana kalıplarına maruz

---

⁵² Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail el- Buhari, *Sahih-i Buhari Muhtasari Tecridi Sarih*, Çev. Abdullah Feyzi Kocaer, Hüner Yayınları, Kitab'u-l Feraiz- 2152, Konya 2004, s.764.

⁵³ Buhari, Kitab'u-l Edeb, 2008.

⁵⁴ Buhari, kitab'u-l İtk, 1147.

⁵⁵ Buhari, *Kitab'u-l Mukatebe*, 1150.

kalmıştır. Nihayetinde veli kavramı bazı çevrelerin elinde çeşitli tasarruflara sahip, olağanüstü imtiyazlarla donatılmış yeni bir zümreyi ifade eden bir kavrama dönüşmüştür. Nitekim İbn Arabi Fususul Hikem isimli eserinde “veliler nebilerden üstündür” tartışmalarına izahatlar getirir ve nebilerin velayet yönlerinin nübüvvet yönlerinden üstün olduğunu uzun uzadıya izah etmeye çalışır.⁵⁶ İmam Rabbani Mektubat’ında velayetin farklı mertebelerinin olduğundan bahseder, bunların en üstününün peygamberimizin ayağının altındaki mertebeye olduğunu belirtir. Var olan veya var sayılan bütün perdelerin bu mertebeye açıldığını ve bu mertebedeki velilerin vuslatının açıktan gerçekleştiğini uzunca izah eder.⁵⁷ Kuşeyri Risalesinde Velilerin özelliklerinden bahseder. “Velilerin kalplerdeki niyetleri bildiklerini, vahşi hayvanların gelip onlara sığındığını, hayvanlarla karşılıklı konuştuklarını, malları bereketlendirdikleri, dara düşenlerin imdadına yetiştikleri, ilahi sırlara kulaklarının açıldığı, Allah’tan yazılı mektuplar aldıklarını, ağaçlarla karşılıklı konuştukları, vasıtasız havada yürüdükleri, vefatlarından sonra tasarruflarının devam ettiği, ateşte yanmadıklarını, aynı anda değişik mekânlarda olabildikleri, taşları altına dönüştürdüklerini...”⁵⁸ Gibi pek çok şeyi anlatır. Tasavvufun bu temel eserlerine baktığınızda veli kavramının artık ideolojik, felsefi apayrı bir kavrama dönüştüğü görülmektedir. Buradan hareketle bu kavramı anlamlandırmak Kur’an’ın dil ve anlam örgüsünün başkalaşmasına ve mecrasından çıkmasına sebep olacağı muhtemeldir. Bu sebeple Kur’an’ın indiği çağda kavramların nasıl kullanıldığını bilmek çok mühim bir mevzu olarak mevcudiyetini devam ettirmektedir.

VI. Sonuç

Kur’an kavramlarının doğru anlaşılmasında cahiliye döneminde bu kavramların nasıl kullanıldığını bilmenin çok yardımcı olacağı bir hakikattir. Kavramların doğru anlaşılmasında İlahi vahyin indiği çağın değer yargılarını, inanç, adet, gelenek, kültür, sosyal ve siyasal işleyişini, dil ve anlam dünyasını bilmenin

⁵⁶ Muhyiddin İbnü’l Arabi, *Fususul Hikem*, Çev. Ahmet Avni Konuk, www.terzibaba13.com s. 671.

⁵⁷ İmam Rabbani, *Mektubat*, çev. M. Metin Zirek, İmaj Baskı, İstanbul 2006, s. 92-93.

⁵⁸ Abdulkerim Kuşeyri, *Kuşeyri Risalesi*, Çev. Dilaver Selvi, Semerkand Yayınları, İstanbul 2009, s. 337-407.

büyük katkı sunacağı muhakkaktır. Zira Kur'an'ın inzal edildiği çağdan soyutlanmış bir şekilde indiği iddia edilemez. Kur'an'ın indiği asrı yani cahiliye dönemi olarak isimlendirilen asrı bilmek Kur'an'ın anlaşılması için çok önemlidir. Kur'an bu asırda cari olan dil ve kültür verileri üzerine inmiştir. Kur'an'ın ilk muhatapları cahiliye dönemi Arap topluluğudur. Kur'an bugün kullanılan Arapçayla değil cahiliye döneminde kullanılan Arapçayla inmiştir. Konumuz olan Veli kavramı da cahiliye döneminde var olan sosyal sınıflardan (Hür, Köle, Mevali) birinin adı olarak kullanılıyordu. Veli cahiliye döneminde beşeri himaye ve koruma anlamında kullanılırken, Kur'an ile beraber bu kavram ilahi himaye ve koruma anlamında kullanılmıştır. Günümüzde bu kavram çeşitli mazhariyetlere sahip, ayrıcalıklı, manevi güç sahibi mistik bir sınıf için kullanılmaktadır. Veli kavramını bu zaviyeden hareketle okumak çeşitli anlam kaymalarına yol açacağı muhtemeldir.

KAYNAKÇA

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 5 (16), 2018.

Algül, Hüseyin. *İslam Tarihi*, Gonca Yayınevi, c. 1, İstanbul 1986.

Ateş, Süleyman. *Kur'an'da Allah- İnsan*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 2009.

Bardakoğlu, Ali. Polat, Selahaddin. Şirin, Hasan. Kırca, Celal. Atik, M. Kemal. Toksarı, Ali. *Kur'an'ı Kerim Ansiklopedisi*, Tercuman Yayınları, İstanbul 1988.

Bozkurt, B. Ümit. *Kavram, Kavramsallaştırma Yaklaşımları ve Kavram Öğretimi Modelleri: Kuramsal Bir Derleme ve Sözcük Öğretimi Açısından Bir Değerlendirme*, Ankara Tömer Dil Dergisi Sayı: 169/2, 2018.

Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 1999.

Cürcani, Seyyit Şerif. *Tarifat*, Arif Erkan, Bahar Yayınları, İstanbul 1997.

Çağlatay, Neş'et. *İslamdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1957.

Çağrı, Mustafa. *Kur'an'ın Geliş Ortamında Ahlak ve İnsan İlişkileri*, KURAMER Yayınları, İstanbul 2017.

Çağrı. Mustafa, *TDV İslam Ansiklopedisi, "Dostluk Maddesi"* Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994.

Demirkol, Nihat - Yurt, M. Emin, *Veli Kavramı Üzerine Semantik Açısından Bazı Değerlendirmeler*, Uluslararası Din Bilimleri Çalıştayı, 30 Aralık 2017, Iğdır.

El- Buhari, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail. *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecridi Sarih*, Çev. Abdullah Feyzi Kocaer, Hüner Yayınları, Kitab'ı-l Feraiz- 2152, Konya 2004.

El- İsfahani, Rağıp. *Müfredat*, Çev. Yusuf Türker, Pınar Yayınları, İstanbul 2007.

Erdoğan, İbrahim Halil, *Geçmişten Günümüze Münafıkların Değişmeyen Karakteri*, Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 5 (16), 2018.

Eş-Şatibi, Ebu İshak. *El- Muvafakat*, Çev. Mehmet Erdoğan, İz Yayıncılık, C. 3, İstanbul 1990.

Eş-Şehristani, Muhammed. *El- Milel ve'n-Nihal*, Çev. Mustafa Öz, Litera Yayıncılık, İstanbul 2011.

Fayda, Mustafa. *"Cahiliye" DİA*, Diyanet Vakfı Neşriyat, Cilt. 7. İstanbul 1993.

Goldziher, Ignace. *Klasik Arap Literatürü*, Çev. Azmi Yüksel, Rahmi Er, İmaj Yayınları, Ankara 1993.

İbnu'l Arabi, Muhyiddin. *Fusüsu'l- Hikem*, Çev. Ahmet Avni Konuk, www.terzibaba13.com.

İbn Manzur, Ebü'l- Fadl Cemaluddin Muhammed Lisanü'l-'Arab, *Vezaretü's- Şuuni'l- İslamiyyeti ve'l-Evkaf*, Beyrut 1988.

Karaman, Hayreddin. Çağrı, Mustafa. Dönmez, İbrahim Kâfi. Gümüş, Sadettin. *Kur'an Yolu Tefsiri*, DİB Yayınları, C. 4 Ankara 2012.

Kuşeyri, Abdulkerim. *Kuşeyri Risalesi*, Çev. Dilaver Selvi, Semerkand Yayınları, İstanbul 2009.

Rabbani, İmam. *Mektubat*, Çev. M. Metin Zirek, İmaj Baskı, İstanbul 2006.

Sarıçam, İbrahim. *Hz. Muhammad ve Evrensel Mesajı*, DİB Yayınları, Ankara 2007.

Tan, Zeki. *Kur'an-ı Kerim'de Müşrik Dindarlığı*, ARK Yayıncılık, İstanbul 2016.

Zülaloğlu, Feyzi. *Yolumuzu Aydınlatan Kur'an'i Kavramlar*, Ekin Yayınları, İstanbul 2010.